

de lezer verrassende anekdotes en pakkende beschrijvingen. Soms lyrisch (de beschrijving van de Eerste Wereldoorlog), soms nostalgisch (het verdwijnen van 'het dorp' en de kaalslag van Brussel), soms cynisch ('die 'negers' bleken op de Expo geweldig te kunnen zingen en trommelen, maar verder zaten ze daar de hele dag maar wat folkloristisch te wezen, bij het snijden van ebbenhouten beeldjes', 159). De bijschriften bij de talrijke en uiterst goed gekozen foto's getuigen van een groot gevoel voor humor, en de auteur legt leuke 'verbanden': zo was het jaar 1933 waarin Hitler aan de macht kwam ook het jaar waarin voor het eerst het monster van Loch Ness werd gesignaleerd.

Reynebeaus interpretatie verveelt nooit. Zijn karakterisering frapperen. Zijn beschrijving van de Belgen als een 'krenterig en benepen burgervolkje' (14), 'kleinburgerlijk, traditioneel en katholiek' (171), met zijn 'kleinburgerlijke zedenmeesterij' (176), en van België als dat 'gezapig landje', waar elk huis een pronkkamer had die zelden werd betreden, vormen een rode draad doorheen het boek. Ze onderstrepen het progressieve, wat elitaire en intellectuele auteurschap van Reynebeau. Zijn beschrijvingen van personen zijn niet minder treffend: hij heeft het over de 'ruw gebeeldhouwde premier Dehaene' (204) en over 'Boudewijn, een man van de neogotiek in plaats van het postmodernisme' (199). Reynebeau besteedt trouwens ruim aandacht aan Boudewijn. Niet verwonderlijk: de vorst en Fabiola illustreerden immers beter dan wie ook de 'Belgische kleinburgerlijkheid' (202). Deze voorbeelden geven de essayistische, opiniërende stijl (bijwijken een columnstijl) van het boek treffend weer, vooral voor de recentere periode, die de auteur zelf heeft beleefd. Dat zorgt bij momenten voor een stijlbreuk met het meer historische eerste gedeelte van het boek. Het geeft *De eeuw van België* al met al een wat onevenwichtig karakter. Maar dat is nu eenmaal eigen aan elke eigenzinnige selectie...

Peter van Kemseke

E. Leonardy, H. Roland, ed., *Deutsch-belgische Beziehungen im kulturellen und literarischen Bereich 1890-1940. Les relations culturelles et littéraires belgo-allemandes 1890-1940* (Studien und Dokumente zur Geschichte der Romanischen Literaturen XXXVI; Frankfurt am Main, [etc.]: Peter Lang, 1999, 289 blz., DM 84,-, ISBN 3 631 34294 2). H. Roland, *Die deutsche literarische 'Kriegskolonie' in Belgien, 1914-1918. Ein Beitrag zur Geschichte der deutsch-belgischen Literaturbeziehungen 1900-1920* (Collection 'Contacts', série II, Gallo-germanica XXVI; Frankfurt am Main, [etc.]: Peter Lang, 1999, xvii + 343 blz., DM 85,-, ISBN 3 906761 71 1).

De Belgisch-Duitse culturele betrekkingen van de late negentiende eeuw tot het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog vormen een rijk én beladen onderwerp en worden door twee recente publicaties gedetailleerd in kaart gebracht.

De veertien bijdragen in de bundel *Deutsch-belgische Beziehungen* beslaan collectief de periode van het Wilhelminische rijk tot 1940. (Al werpen de twee bijdragen over het Belgische wagnerisme ook de blik op eerdere decennia, en blijft het nazi-tijdperk wat onderbelicht, met uitzondering van Carlo Lejeunes interessante overzicht van de moeilijkheden in de Duits-Belgische 'dialog' tijdens het Interbellum, en het zeer nuttige artikel van Winfried Dolderer over de Duits-Vlaamse cultureel-politieke betrekkingen.) De bundel biedt een grote verscheidenheid aan onderwerpen — Richard Dehmels vertalingen van Verhaerens gedichten (een mooie analyse in het stuk van Fabrice van de Kerckhove), België's compromisloze annexeren

van de Duitstalige gebieden Eupen-Malmedy, drie generaties 'Vlamingenkenners' in Duitsland, het doordringen tot de Sturm-kring van de radicaal abstracte Antwerpse kunstenares Marthe Donas, etcetera. Het perspectief van de bijdragen wisselt: van zeer specifieke literatuur-historische en kunsthistorische onderwerpen (Maeterlinck-motieven in Duits dramaturgisch werk bijvoorbeeld) over bredere culturele themata (zoals de Duitse blik op Belgische kunst) tot algemeen-maatschappelijke ontwikkelingen (zoals Michel Dumoulin's korte overzicht van de Duitse, respectievelijk Franse, invloeden op België). De algemene indruk is er een van veelstemmigheid aan Duits-Belgische vertogen. Vertogen die elkaar kunnen aanvullen, maar ook verzwakken. Zo heeft het aanzwellen van de Duitse 'Belgische' retoriek in de Eerste Wereldoorlog alle andere — werkelijke — dialogen een tijdlang overstemd en zelfs doen verstommen.

Dat blijkt ook uit Rolands studie. Hoe intens de Duitse schrijvers in het bezette België van 1914-1918 hun 'Belgische tijd' ook ervoeren, de ervaring was er een van oorlog en bezetting, niet zozeer van interculturele literaire dialoog — enkele besmukte 'gesprekken' niet te na gesproken. Roland brengt de oorlogsjaren van de Duitse literaire 'oorlogskolonie' minutieus in kaart: de kring rond de 'Duitslands tingeltangel' in 1913 ontvlucht hebbende Carl en Thea Sternheim, de Brusselse jaren van de als Oberarzt (specialisme: geslachtsziekten) werkende Gottfried Benn, het groepje auteurs in dienst van de almaar uitdijende bezettende administratie (bestuur, censuur, propaganda), de uitgever Anton Kippenberg, die tijdens de oorlog de verantwoordelijkheid droeg voor het oorlogsblad van het Duitse vierde leger in België, en tevens — mede in het kader van de Vlaamsvriendelijke politiek van het bezettingsregime — voor zijn Insel-Verlag een 'Vlaamse serie' creëerde; ook de Duitse literatuur aan het Vlaamse front passeert de revue. Rolands studie van de 'oorlogskolonie' is dan ook veel vollediger dan de in 1990 verschenen bundel van Rumold en Werckmeister (die enkel de expressionistische schrijvers behandelde, en wat de bezetting betreft enigszins te lijden had onder gebrek aan feitenkennis). Uit het hoofdstuk over de contacten van de 'oorlogskolonie' met Belgische auteurs blijkt de onmogelijkheid van een dialoog in bezettingstijd: de vrees voor patriottisch ostracisme en voor misbruik van hun werk door Duitse propaganda hield de meeste Belgische schrijvers tegen, zodat zich enkel relatieve nonvaleurs en desperado's (zoals de dadaïst Clement Pansaers) voor een 'dialoog' met de 'oorlogskolonie' meldden. Een voor veel Duitsers moreel moeilijke positie, die zich in zekere zin vertaalde in een groeiend irréalisme in het werk van de 'bezettende schrijvers': waar de frontervaring eerder tot politiek engagement leidde, schiep de bezetting een literaire wereld van onwezenlijkheid, escapisme, contactverlies, zoals uit Bennis 'Brusselse' werk blijkt. Het mag duidelijk zijn: Rolands verbluffend goed gedocumenteerde monografie vult diverse leemtes in de historiografie van de bezetting. De hier zo nauwgezet in kaart gebrachte geschiedenis belicht grotere twintigste-eeuwse themata: avant-garde, schrijverschap en burgerlijkheid, propaganda, militaire macht en legitimiteit.

Ook de door Roland en Leonardy uitgegeven bundel vult vele leemtes — maar stelt als geheel wat teleur door zijn gefragmenteerde karakter. Afgezien van de trefwoorden 'België', 'Duitsland' en 'cultuur' — hoge cultuur welteverstaan, jazz noch film komen aan bod — houdt weinig deze bundel samen. Thematische eenheid wordt niet geboden in het wat plichtmatig aandoende voorwoord (dat zich bovendien verliest in een mijns inziens achterhaalde tegenstelling tussen een oorlogszuchtige, de dialoog afwijzende, oudere generatie aan de ene en de expressionistische 'vrije geesten' aan de andere kant). Een strak nawoord had belangrijke themata in de diverse bijdragen in de verf kunnen zetten, zoals de wisselende relatie tussen macht en interculturele dialoog, of de elementen geopolitiek en propaganda, de veranderende Duitse en Belgische (zelf)beelden, of het met de gebeurtenissen mee evoluerende cliché van de 'Ger-

maans-Latijnse dualiteit' (cliché dat de Belgische cultuur nu eens als een bewonderenswaardig trait-d'union en dan weer als een in wezen onmogelijke bastaardconstructie presenteerde). De doodoener van de noodzaak tot 'verder onderzoek' past hier dan ook niet: wat dit diepgravend ontgonnen onderzoeksveld nodig heeft, is veeleer een krachtige synthese.

Sophie de Schaeppdrijver

E. de Roodt, *Oorlogsgasten. Vluchtelingen en krijgsgevangenen in Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog* (Zaltbommel: Europese Bibliotheek, 2000, 464 blz., f49,-, ISBN 90 288 1426 4).

Vrijwel meteen na het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog kwamen er stromen vluchtelingen op gang richting Nederland. Belgische burgers en Belgische, Duitse en Engelse militairen weken uit naar neutraal terrein. Later kwamen er deserteurs, ontsnapte of op repatriëring wachtende krijgsgevangenen en opnieuw burgervluchtelingen bij. De geschiedenis van al deze groepen op drift is nog niet eerder samenhangend beschreven. Evelyn de Roodt heeft daar nu een begin mee gemaakt. Van de drie invalshoeken die zij kiest — politiek, juridisch en sociaal — komen vooral het eerste en laatste aspect uitgebreid aan bod. De Roodt beschrijft het overheidsbeleid en de beleving van de betrokkenen zeer gedetailleerd. Conclusies laat zij echter achterwege en dat blijft daarmee een aanknopingspunt voor vervolgonderzoek.

Al in het eerste hoofdstuk over de opvang en internering van militairen wordt duidelijk dat de overheid voor een toen ongekende opgave werd geplaatst. Het ontbreken van regelgeving leidde tot een soort permanente crisissituatie waarin de ene verordening de andere opvolgde en gemeenten en instellingen continu moesten improviseren. Uitgeweken militairen konden niet opgevangen worden door particulieren, zoals aanvankelijk met veel Belgische burgervluchtelingen gebeurde. Volgens internationale verdragen moesten zij worden geïnterneerd om te voorkomen dat ze zich via het neutrale Nederland opnieuw bij hun legers zouden voegen. Vooral de eerste maanden van de oorlog werd het ene na het andere provisorische interneringsdepot opgericht. Omdat de situatie in de kampen voor geïnterneerde militairen, krijgsgevangenen en deserteurs vaak schrijnend was — en de pers daar gedurig lucht van kreeg — werden er in de loop der tijd enkele opgeknapt, verbeterd of gesloten. Niettemin bestonden er grote verschillen tussen de kampen en was het afhankelijk van de plaatselijke commandant welke vrijheden — of straffen — men kreeg.

Afstemmingsproblemen tussen hogere en lagere overheden bleven gedurende de hele oorlogsperiode veelvuldig voorkomen. Zo was vanaf het begin van de oorlog bepaald dat de kosten voor de opvang van vluchtelingen door de gemeenten werden voorgeschoten. Na de oorlog zouden de oorlogvoerende partijen de kosten voor de geïnterneerde militairen aan het Rijk vergoeden. Het financiële risico lag daarmee vooralsnog bij de gemeenten, wat tot een eindeloos heen en weer zenden van vluchtelingen leidde. Door het beschrijven van de willekeur en als reactie daarop het stapje op stapje uitbreiden van de regelgeving laat De Roodt zien hoe ook in Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog de overheidsinvloed flink toenam.

De talrijke foto's in het boek geven, naast de gedetailleerde beschrijvingen van de praktische leefomstandigheden in de kampen, een levendig beeld van de sociale situatie in Nederland. Zo zien we de Nederlanders massaal per auto naar de grens trekken in de hoop een glimp op te